

Anna Zakościelna (Lublin)

FLINT INVENTORY OF GRAVE 5 OF THE LUBLIN-VOLHYNIA CULTURE ON SITE 2 IN KSIĄŻNICE, BUSKO ZDRÓJ DISTRICT

Grave 5, in which male of the *Senilis* age had been buried, contained — besides three vessels and a copper axe — an assemblage of 12 flint artifacts (Wilk 2006): two blade blanks, two blade fragments, and 10 tools. The most spectacular form — the double-sided converging retouched blade, was located on ribs in the upper part of the breast and beneath the left arm of the dead. The other artifacts were found in two places: four under the left coxal bone and five in a distance of about 10 cm to the northwest from the first grouping (Fig. 1). In addition, two trapezes and a flake fragment were recovered from the fill of the pit.

MORPHOLOGICAL-TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE INVENTORY (cf. Table 1):

1. Blade with a longitudinal cortex surface slightly bent in the middle part, prepared striking platform, pronounced flaked percussion bulb, traces of platform rejuvenation; the chocolate flint (Fig. 3: 3).
2. Negative blade, clearly bent in the middle part; prepared “sloping roof” platform; unpronounced percussion bulb; trimming negatives; the Volhynian flint (Fig. 4: 1).
3. Distal part of the blade, partially with cortex on one side; broken tip; the chocolate flint (Fig. 3: 1).
4. Bi-lateral converging retouched blade with grooved retouch, changing into irregular stepped retouch from 2/3 of the length, partially edged; proximal part bimariginally thinned: grooved on the negative side, tiny edged on the positive side; negative edges slightly polished and glossy; flat platform, “splashed” flaked percussion bulb; both edges slightly polished on both sides; truncated tip; the Volhynian flint (Fig. 2).

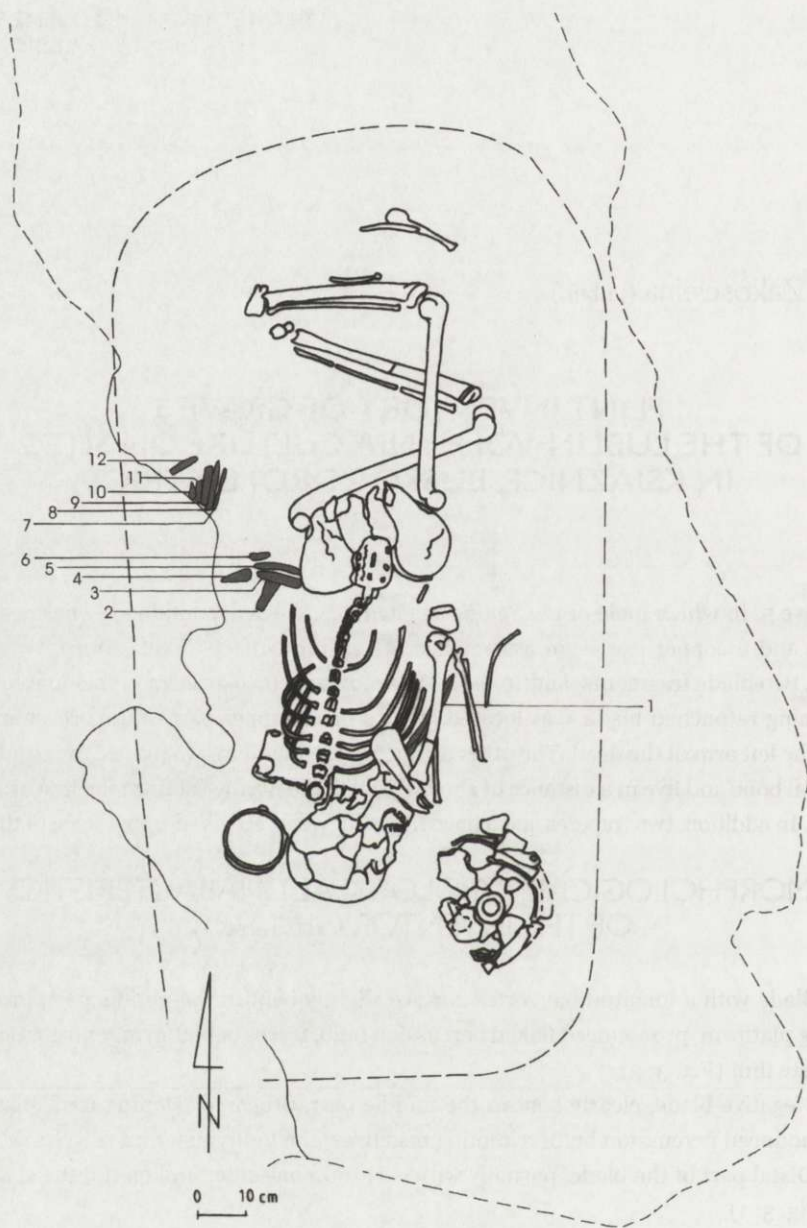

Fig. 1. Książnice, Pacanów district, Site 2. Layout of grave 5 (cf. Wilk 2006):

1 — fig. 2; 2 — fig. 3; 3 — fig. 5; 2; 4 — fig. 3; 1; 5 — fig. 4; 1; 6 — fig. 4; 3; 7 — fig. 4; 2;
8 — fig. 5; 1; 9 — fig. 6; 1; 10 — 6; 2; 11 — fig. 4; 4; 12 — fig. 3; 2

Ryc. 1. Książnice, gm. Pacanów, stan. 2. Plan grobu nr 5 (wg Wilk 2006):

1 — ryc. 2; 2 — ryc. 3; 3 — ryc. 5; 2; 4 — ryc. 3; 1; 5 — ryc. 4; 1; 6 — ryc. 4; 3; 7 — ryc. 4; 2;
8 — ryc. 5; 1; 9 — ryc. 6; 1; 10 — 6; 2; 11 — ryc. 4; 4; 12 — ryc. 3; 2

Table 1. Książnice, Site 2. Morphometric characteristics of flint artifacts from grave 5 (width and thickness are measured in the middle of the length)
Tab. 1. Książnice, stan 2. Charakterystyka morfometryczna wyrobów krzemienianych z wyposażenia grobu nr 5 (szerokość i grubość mierzono w połowie długości wiórów)

	Artifacts Zabytki	Dimensions in mm Wymiary w mm			Metric category Kat. metr.	Cross-section Przekrój	Raw material Surowiec	Figure Rycina
		length dl.	width szer.	thickness gr.				
1.	blade with a longitudinal cortex surface wiór jednostronnie wzdłużnie korowy	130	31	45	74	trapezium-like trapezowaty	chocolate czekoladowy	3: 3
2.	negative blade wiór negatywowy	127	20	6	56	trapezium-like trapezowaty	Volhynian wołyński	4: 1
3.	distal part of blade, partly with cortex surface dystalny fragm. wióra, częściowo jednostronnie korowego	-	29	5	-	trapezium-triangular trapezowato-trójkątny	chocolate czekoladowy	3: 1
4.	bi-lateral converging retouched blade with grooved retouch wiórowiec obuboczny zbieżny z retuszem rynienkowatym	170	31	11	75	triangular trójkątny	Volhynian wołyński	2
5.	blade with retouched truncation wiór z półtyłcem	112	29	8	64	trapezium-like trapezowaty	chocolate czekoladowy	5: 2
6.	Endscraper made on blade with partly cortex and 'raw' surface drapacz na wiórze korowo-degrosisazowym	102	20	12	55	triangular trójkątny	chocolate czekoladowy	4: 2
7.	oblique bilateral endscraper made on retouched blade drapacz skośnik na wiórowcu obubocznym	94	29	11	73	triangular trójkątny	chocolate czekoladowy	5: 1
8.	bilateral converging retouched blade wiórowiec obuboczny zbieżny	85	31	8	73	trapezium-like trapezowaty	chocolate czekoladowy	6: 1
9.	blade endscraper drapacz z retuszowanym ramieniem	71	20	4	53	trapezium-like trapezowaty	chocolate czekoladowy	3: 2
10.	dual trapeze-like truncated blade półtyłczak trapezowato zdwojony	59	22	7	53	trapezium-like trapezowaty	Świeciechów świeciechowski	6: 2
11.	blade-like flake wióroodtupek	-	-	-	-	-	chocolate czekoladowy	4: 4
12.	blade-like flake truncated from both sides wióroodtupek obustronnie ucięty	-	14	4	-	triangular trójkątny	chocolate czekoladowy	4: 3

Fig. 2. Książnice, Pacanów district, Site 2. „Clawed” retouched blade-dagger from grave 5; the Volhynian flint (drawn by M. Szeliga)

Ryc. 2. Książnice, gm. Pacanów, stan. 2. Wiórowiec pazuruwaty — sztylet z wyposażenia grobu nr 5, na niecieniowanych obrysach zaznaczono zapolerowania grani międzynegatywowych i sęczka oraz wyświecenia przykrawędne; krzemień wołyński (rys. M. Szeliga)

5. Blade with a retouched truncation; shaped platform, pronounced flaked percussion bulb; the chocolate flint (Fig. 5: 2).

6. Endscraper made from the cortex blade, strongly bent in the distal part, scraping edge high, steep, and with cortex, “raw” platform; pronounced percussion bulb with the erailure flake, trimming negatives; functional retouch on one edge on the positive side, the chocolate flint (Fig. 4: 2).

7. Oblique bilateral endscraper made from the massive cortex-negative blade retouched; steep scraping edge marginally trimmed; “scaled”, stepped, marginal retouch, steep and semi-steep; the proximal part thinned on the ventral side, bifacially polished and slightly glossy, obliterated platform, trimming negatives, the chocolate flint (Fig. 5: 1).

8. Bilateral converging retouched blade shaped by the “scaled”, stepped retouch, trimmed at the edges; the point effectively thinned; flat, prepared platform; “splashed” percussion bulb with the erailure flake; trimming negatives; possibly shortened massive retouched blade of the chocolate flint (Fig. 6: 1).

9. Blade endscraper; rounded scraping edge, very flat on the right-hand side, changing into an oblique edge with a steep, “scaled” retouch; left edge with irregular, marginal retouch on the whole length; prepared platform, pronounced percussion bulb with the erailure flake, trimming negatives; the chocolate flint (Fig. 3: 2).

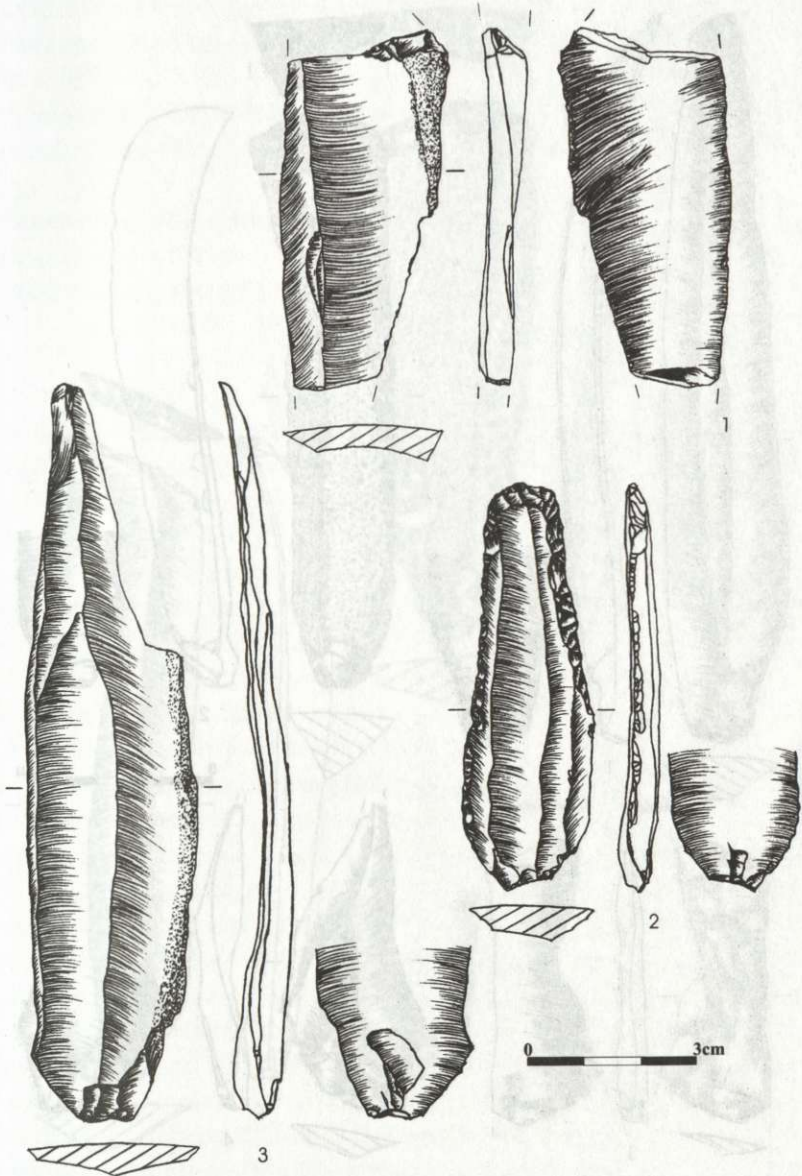

Fig. 3. Książnice, Pacanów district, Site 2. Blade and the endscraper from grave 5; the chocolate flint (drawn by M. Szeliga)

Ryc. 3. Książnice, gm. Pacanów, stan. 2. Wióry i drapacz z wyposażenia grobu nr 5; krzemień czekoladowy (rys. M. Szeliga)

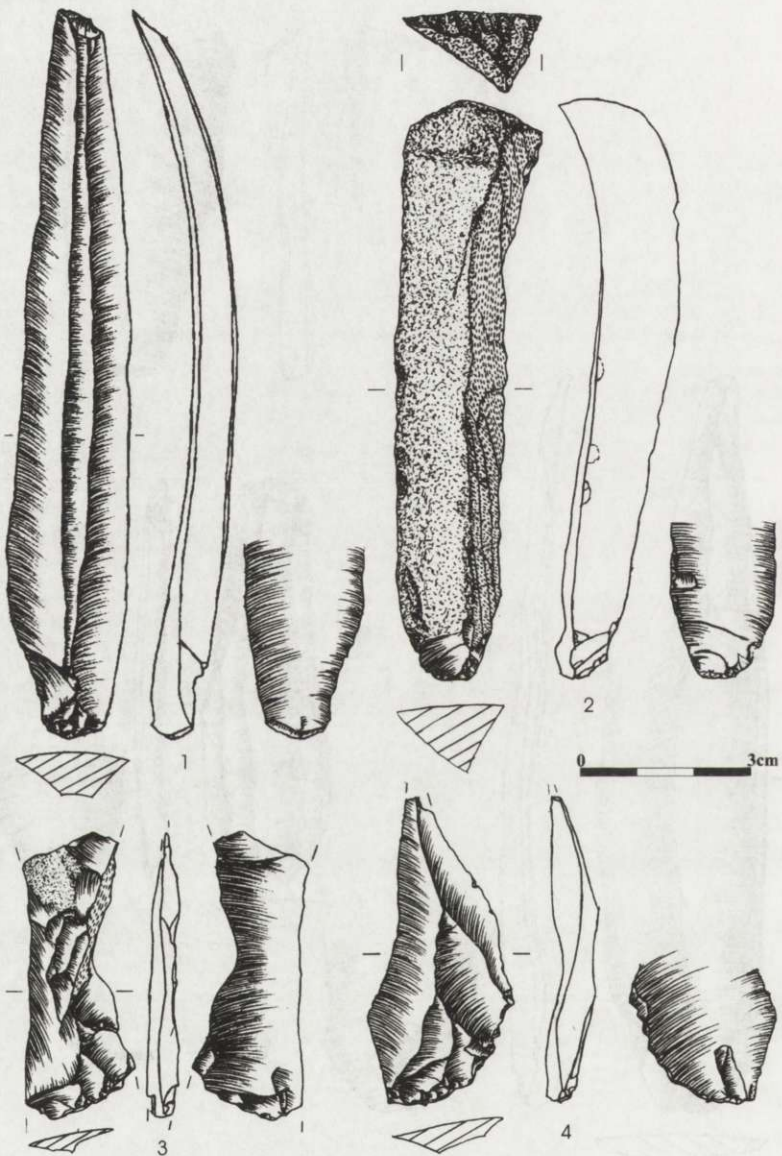

Fig. 4. Książnice, Pacanów district, Site 2. Blades and the endscrapper from grave 5; 1 — the Volhynian flint, 2-4 — the chocolate flint (drawn by M. Szeliga)

Ryc. 4. Książnice, gm. Pacanów, stan. 2. Wióry i drapacz z wyposażenia grobu nr 5; 1 — krzemień wołyński, 2-4 — krzemień czekoladowy (rys. M. Szeliga)

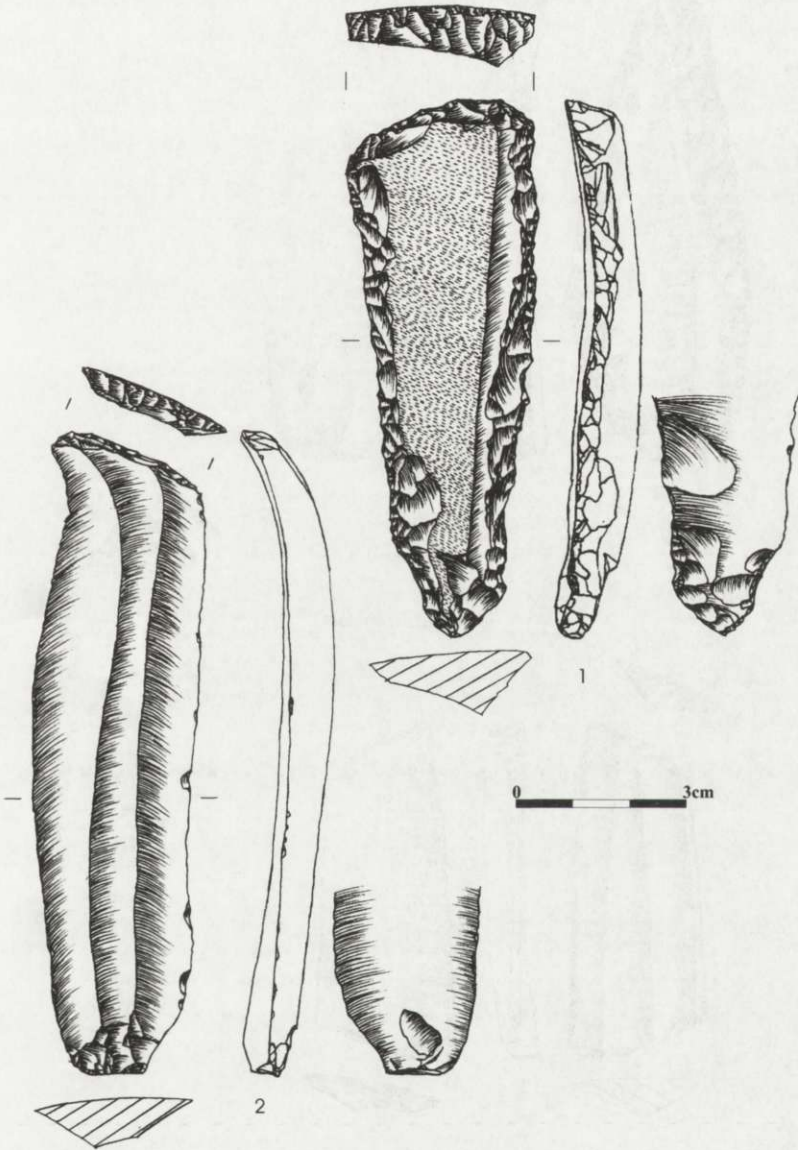

Fig. 5. Książnice, Pacanów district, Site 2. Blade and the blade with truncation from grave 5; the chocolate flint (drawn by M. Szeliga)

Ryc. 5. Książnice, gm. Pacanów, stan. 2. Drapacz i wiór z półtyłcem z wyposażenia grobu nr 5; krzemień czekoladowy (rys. M. Szeliga)

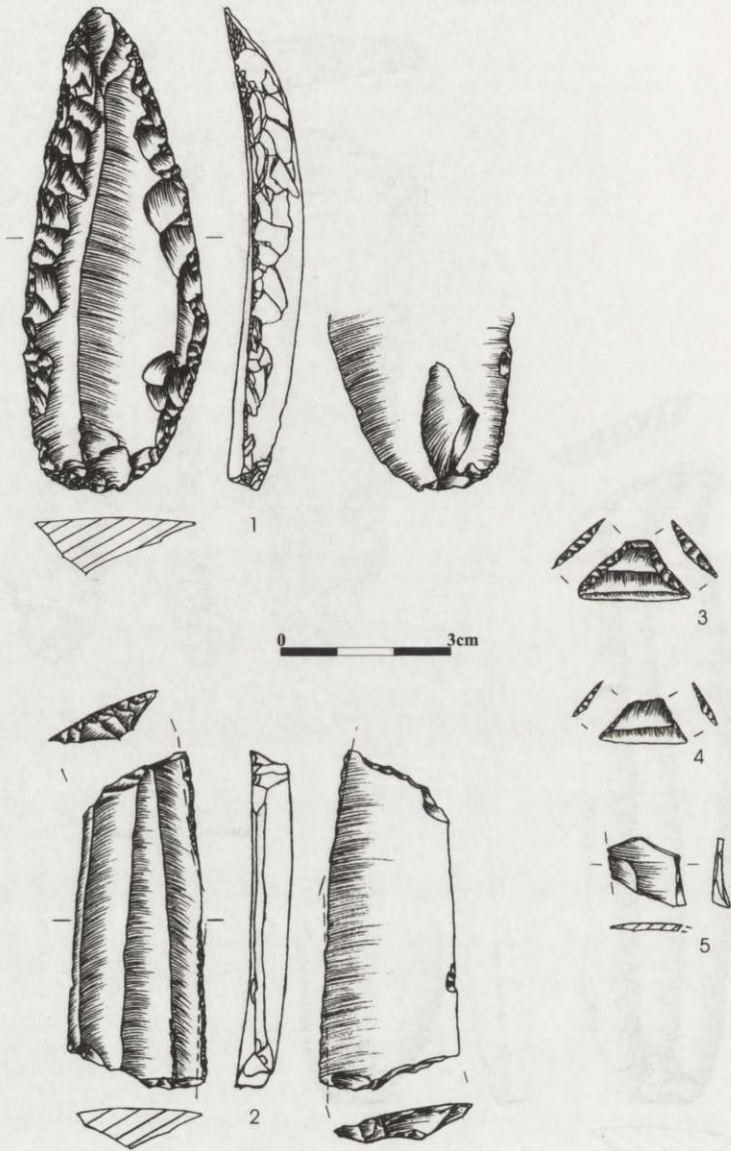

Fig. 6. Książnice, Pacanów district, Site 2. Retouched blade and the dual trapeze-like truncated blade from grave 5; trapezes and the flake fragment from the fill of grave of grave pit; 2 — the Świeciechów flint, 3–5 — the chocolate flint (drawn by M. Szelięga)

Ryc. 6. Książnice, gm. Pacanów, stan. 2. Wiórowiec i półtylczak trapezowato zdwojony z wyposażenia grobu nr 5; trapezy i fragment odłupka z wypełniska jamy grobowej; 2 — krzemień świeciechowski, 3–5 — krzemień czekoladowy (rys. M. Szelięga)

10. Dual trapeze-like truncated blade; the longer edge in parts close to the truncations microretouched, with an oblique gloss on both sides; the Świeciechów flint (Fig. 6: 2).
11. Laminar flake removing the edge of the core platform; prepared striking platform, pronounced percussion bulb with the *erraillure* flake; trimming negatives; the chocolate flint (Fig. 4: 4).
12. Laminar flake truncated from both sides, with cortex in the distal part, detached from contact of the striking platform and the cortex face of the core; the chocolate flint (Fig. 4: 3).
13. Trapeze, low, of the chocolate flint, truncation angles: left 40°, right 50° (Fig. 6: 3).
14. Trapeze, low, of the chocolate flint, truncation angles: left 40°, right 50° (Fig. 6: 4).
15. Flake fragment of the chocolate flint (Fig. 6: 5).

RAW MATERIAL

Three types of flint have been recognized in the analyzed assemblage: the chocolate flint (12 artifacts), the Volhynian (2), and the Świeciechów (1). Prevailing chocolate flint is very diverse in macroscopic observation. We have pieces of the deep brown color (Fig. 3: 2; 6: 1), slightly lighter with light-gray vertical streaks, thin cortex (up to 2 mm), and ferruginous intrusions (Fig. 4: 2), as well as the light chocolate variant with concentric rings of light-gray to dark brown (Fig. 4: 4; 5: 2). There have been recognized the light chocolate with banded suspension of the same color and coarse cortex 2–4 mm thick (Fig. 3: 1, 3; 4: 3), and the light-brown variant with slightly darker irregular streaks merging into the siliceous substance (Fig. 5: 1). Diversity of the chocolate flint in the assemblage should constitute the basis for attempts to locate its outcrops used by people of the Lublin-Volhynia culture (abb. LVC). However, it is very difficult to link varieties of the chocolate flint distinguished by macroscopic observations with groups and variants described by Romuald Schild (1971). So far no traces of prehistoric exploitation related to the culture in question have been registered in flint outcrop area, although it must have been carried out at the end of the 5th Millennium and — especially intensively — in the first half of the 5th Millennium BC (Zakościelna 1996, 77–85). We presume that LVC people extracted flint at Tomaszów I site, where big boat-shaped pre-cores have been discovered in fill of the mine shaft no. 4 (Schild *et al.* 1985, 57–58; tabl. V–VI, VIII: 2). These forms are similar to the pre-core from Gródek 1C related to LVC (Zakościelna 1996, tabl. VIII). Some artifacts in our assemblage can be related to cores of that type, for example the blade with cortex on one side (Fig. 2: 3), the endscraper made from the cortex-dégrossissage blade (Fig. 4: 2), or the blade with truncation, made of the light-gray chocolate and of the rock with concentric rings of light-gray to dark brown (Fig. 5: 2). Cores of that type were used for obtaining blades from the depot found in Krowia Góra, related probably to LVC (cf. Florek, Zakościelna 2003).

The examples presented above do not reflect the whole variety of macroscopic characteristics of artifacts from the analyzed grave assemblage. Only direct comparison of sam-

ples from individual flint exploitation and outcrop places could lead to the positive identification of deposits. Similar analysis should be applied to all flint artifacts from this cemetery.

TECHNIQUE, TECHNOLOGY, TYPOLOGY

All blade and tools made from blades in our assemblage come from macrolithic single-platform cores. Early or even initial phase of core exploitation is represented by the endscraper made from the cortex-dégrossissage blank (Fig. 4: 2) with the “raw” striking platform. It was detached from the chunk without any pre-shaping, possible as a test strike prior to converting the chunk into the boat-shape core. Blanks of that type come from boat-shape pre-cores with striking platform situated on the narrow face, similar to the already mentioned artifacts from site 1C in Gródek and shaft no. 4 in Tomaszów I, or to the core from Złota (Zakościelna 1996, tabl. XL: 1). Early phase of core exploitation is reflected in our assemblage by the bilateral retouched blade with cortex on one side, used as a blank for the oblique endscraper (Fig. 5: 1). In contrast, the blade with lateral cortex fragment on the right side (Fig. 3: 3) and the distal fragment of the blade with cortex on the left side (Fig. 3: 1) are related to widening the striking platform to core sides. The other artifacts represent advance stages of blade core chipping. They are completely negative, have triangular or — even more often — trapezoid cross-section. Their striking platforms are flat and shaped (3 artifacts) or prepared (3 artifacts) with trimming negatives.

Analyzes of proximal parts of artifacts, as well as their stylistic characteristic, indicate application of two chipping techniques to obtain blade blanks. Flat platforms, pronounced percussion bulbs, and a distinctive curvature and weight of distal parts were results resulted from intermediate percussion with use of an antler tool in exploitation of blade cores of the chocolate flint (Fig. 3: 3; 4: 2; 5: 2). The blade blank and the retouched blade of the Volhynian flint were detached by applying the pressure technique (“roofed” platforms, pronounced “lips”, flat, “splashed” percussion bulbs — Fig. 1; 4: 1), possibly with use of a simple mechanical device to increase the force (Migal 2003, 61). They come from conical cores with almost circular striking face, similar to those from Łązek Zaklikowski, Przeorsk, and Staszów (Zakościelna 1996, tabl. XXV, XXVI: 4; XXIX: 1), and also from several Eneolithic sites in Volhynia (Zakościelna 1996, tabl. XLIII: 1, LI: 1, LIII).

Tools recognized in the presented assemblage are well compatible with the typology of LVC. “Clawed” retouched blades, blades with truncations, dual trapeze-like truncated blades, and trapezes represent common forms in all settlement centers of the culture of our interest (Zakościelna 1996, *passim*). The “clawed” retouched blade of the Volhynian flint shaped by the “grooved” retouch typical for LVC is in the technical sense one of the most perfect tools of this type. Some retouching negatives come from microblades up to 16 mm long and 4–6 mm wide (Fig. 2). Interesting is also “scaled” stepped retouch, either steep or semi-steep, applied for the short “clawed” retouched blade (Fig. 6: 1) and the

oblique endscraper (Fig. 5: 1). It is not frequent in LVC, but common in inventories of the Funnel Beaker culture (Balcer 1975, ryc. 16: c, f; ryc. 17: a–b, e, g).

LOCATION OF FLINT ARTIFACTS IN THE GRAVE

Location of the flint artifacts in the grave indicates that they were rather personal belongings of the dead than funeral offerings. On ribs of the upper part of the chest and beneath the left arm there was the most impressive artifact — the “clawed” retouched blade, pointing downwards. The tool, set in an organic handle and possibly in the sheath (slightly polished and glossy negative edges resulted probably from contact with a soft material), was originally hanged around the neck of the diseased. The author has the knowledge of unpublished grave assemblages with retouched blades in similar position in relation to the skeleton. In grave 2/1987 on the Site 1C in Gródek, Hrubieszów district (rescue excavation of Jacek Buszewicz in 1987) a buried male was furnished with two “clawed” retouched blade similarly placed. Also in a destroyed grave 1 in Gozdów, Stan. 1, Hrubieszów district, there was found among chest bones a bilateral converging retouched blade (Zakościelna, Prusicka-Kolcon 2006). A copper dagger found in a similar position in grave 1 in Strzyżów 26 (Zakościelna, Gurba 1995, 5–6; Kadrow, Zakościelna 2000, fig. 33) was evidently a prestigious object. Retouched blades — daggers of the Volhynian flint were also symbols of the high social status of their owners. The artifact hanged around neck clearly conveyed this message. Similar way of wearing metal daggers is depicted on stone steles in the Adige valley in northern Italy, dated from the mid 3rd century BC (Casini 1998, fig. 5).

The other flint artifacts from grave 5 were found in two groups. Four of them were behind the right coxal bone: a blade of the chocolate flint, on it another blade with truncation of the same rock and a blade of the Volhynian flint and next to them laminar flake and a blade of the chocolate flint, both broken both sides. Five more flint objects were grouped in a distance of about 15 cm to the northeast from the first concentration. There were: an endscraper made from the cortex-dégrossissage blade of the chocolate flint, an oblique endscraper made from the bilateral retouched blade, a bilateral converging retouched blade, and a dual truncated blade of the Świeciechów flint, a laminar flake of the chocolate flint, and — a few centimeters apart — an endscraper of the chocolate flint (Fig. 1). It is possible that all artifacts were originally placed in a pouch fixed to the belt and their separation into two groups might have resulted from post-deposition processes (e.g. bioturbation). Two retouched blades from grave 4 in Książnice were discovered in a similar position (Wilk 2006, fig. 7; 28). There are also analogies in two male graves of LVC. In Strzyżów, Hrubieszów district, Site 2A, in grave 3 there were found at the left coxal bone five flint artifacts and a bone dagger (Gurba 1964, ryc. 2; Gurba, Kutylowski 1970, pl. 151). Similar situation have been registered in grave 101 in Złota, Sandomierz district, Site “Grodzisko II” that contained seven flints and a bone dagger in the same place. In the grave from Złota the male diseased had also ochre in the pouch (or perhaps the pouch was colored by ochre),

which preserved the pouch's shape (Rauhut 1962, fig. 5; Kulczycka-Leciejewiczowa 1979, ryc. 81). Both recalled examples do not reflect completely the situation: close to flint artifacts grouped behind the left hip there were *turritella* shells spread over the body of the diseased. An oblong (pear-like) shape of the pouch is marked red on the original plan of the grave archived in the Documentation Department in the State Archaeological Museum in Warsaw (cf. Matraszek, Zakościelna 2005).

The assemblage of flint objects belonging to the male from grave 5 is impressive. All blades artifacts are macrolithic, regardless the raw material used for their production. They represent the advanced blade technology with use of a simple device increasing the pressure during detaching the blade and the retouched blade of the Volhynian flint. Location of the latter clearly indicates that the artifacts served as a "parade" dagger. Also non-

Table 2. Książnice, Site 2. Flint 1–5 (after Wilk 2004, complemented by A. Zakościelna; artifacts from grave pits marked by asterisk come from fills of grave pits)

Tabela 2. Książnice, stan. 2. Wyposażenie krzemienne grobów nr 1–5 (wg Wilk 2004 z uzupełnieniami A. Zakościelnej; zabytki oznaczone gwiazdką pochodzą z zasypisk jam grobowych)

	Artifacts	Feature					
		Grave 1 Grób 1	Grave 2 Grób 2	Grave 3 Grób 3	Grave 4 Grób 4	Grave 5 Grób 5	= Suma
1.	Flakes Odlupki	3		1		1*	5
2.	Blade-like flakes Wiórodłupki	2				2	4
3.	Blades and parts of blades Wióry i fragm. wiórów	2	2	3		3	10
4.	Converging retouched blades Wiórowce pazurowane					2	2
5.	Endscrapers Drapacze		1			3	4
6.	Truncated blades Półtylczaki					1	1
7.	Blades with retouched truncation Wióry z półtylce					1	1
8.	Burins Rylce		1				1
9.	Retouched blades Wióry retuszowane	1			2		3
10.	Trapeziums Trapezy	2			12	2*	16
11.	Sośnia arrow-heads Grociki Sośnia				4		4
13.	Splinters Łuszcznie		1				1
	= Suma	10*	5	4*	18	15	52

flint artifacts reflect the high social status of the diseased (cf. Wilk 2005). The other flints, carried in a pouch fixed to the belt, constituted a basic instrumental set of the man. Their number, exceptional in comparison with other graves in the cemetery, also underlines the position of their owner within his tribal group, possibly related to his advanced age.

CONCLUSION

Inventory of grave 5 constitutes a part of a bigger assemblage of flint artifacts from the cemetery in Książnice, published by S. Wilk (2004). Among 6 features discovered there only one (grave 6 — symbolic) was deprived of flint objects (Wilk 2006). Diseased buried in the other graves were furnished with artifacts — from four (grave 3) to eighteen (grave

Table 3. Książnice, Pacanów district, Site 2. Raw material structure of the flint assemblage from graves 1–5 (after Wilk 2004, complemented by A. Zakościelna)

Tabela 3. Książnice, gm. Pacanów, stan. 2. Struktura surowcowa wyposażenia krzemiennego grobów nr 1–5 (wg Wilk 2004 z uzupełnieniami A. Zakościelnej)

	Flint artifacts Wyroby krzemienne	Chocolate Czekoladowy	Volhynian Wołyński	Świeciechów Świeciechowski
1.	Flakes Odlupki	5		
2.	Blade-like flakes Wióroodłupki	3		
3.	Blades and parts of blades Wióry i fragm. wiórów	9	1	1
4.	Converging retouched blades Wiórowce pazurowate	1	1	
5.	Endscrapers Drapacze	4		
6.	Truncated blades Półtylczaki			1
7.	Blades with retouched truncation Wióry z półtylcem	1		
8.	Burins Rylce		1	
9.	Retouched blades Wióry retuszowane	2		1
10.	Trapeziums Trapezy	16		
11.	Sośnia arrow-heads Grociki Sośnia	4		
13.	Splinters Łuszcznie	1		
= Summa		46 — 88,46%	3 — 5,77 %	3 — 5,77 %
		52 — 100,00 %		

4). In total, 52 objects have been recovered from graves (Table 2). In the scope of rock raw material the inventory is dominated by the chocolate flint (88.46 %), while the share of the Volhynian flint and the Świeciechów flint is much lower (in both cases 5.77% — Table 3). Such a composition is typical for the western raw material zone of LVC, where we register microlithic tools of the Volhynian flint and where the Świeciechów flint is very rare (Zakościelna 1996, 77–78). The dominance of the chocolate flint and lack of Jurassic flint connect the site of our interest with the settlement center on the Sandomierz Upland, while on the Miechów Upland the situation is opposite (Zakościelna 1996, 23–24). The presence of artifacts of the Volhynian flint reflects inter-cultural circulation of macroblades to be converted into prestigious “daggers” that could not have been made from siliceous rocks available in the western raw material zone of LVC (Zakościelna 1996, 77–78).

Specific feature of flint inventories of graves from Książnice is the high share of microlithic artifacts, both typical trapezes and arrowheads of the Sośnia Type. They constitute the most frequent typological group in the whole assemblage (Table 3). Exceptional in this respect is grave 4, which contained 12 trapezes and 4 Sośnia Type arrowheads grouped in an arched layout behind the feet of the deceased. It suggests that the artifacts were parts of a segmental tool (Wilk 2004, fig. 7; 23). The presence of arrowheads of the Sośnia Type in this grave is a decisive argument in discussions on origin of the microlithic trend in the LVC lithic industry. So far the hypothesis linking microlithic tools and the *microburin* technique with Para-Neolithic cultures (Zakościelna 1996, 106–107) was based on lack of trapezes of the LVC type on Mesolithic sites, and also on analogies from Bronocice (a tanged arrowhead from the LVC grave and the “comb-pit” pottery in settlement features of that culture — Kruk, Milisauskas 1985, Fig. 13: 8; Tables VI–VII) and Iżykowice (LVC settlement feature with the admixture of the “comb-pit” pottery — Kruk, Milisauskas 1985, 65). In this scope Grave 4 from Książnice is a very important find. Książnice is located between the Pińczów Hills (*Garb Pińczowski*) and the Nida Basin, where sites with pottery of Para-Neolithic cultures have been registered on sandy dunes (J. Kruk, S. Milisauskas 1985, 65). In other words, it was the zone of close inter-cultural contacts.

ACKNOWLEDGEMENTS

The author would express her gratitude to Mr. Stanisław Wilk for his invitation to participate in the research in Książnice.

Translated by Jerzy Kopacz

References

- Balcer B. 1975. *Krzemień świciechowski w kulturze pucharów lejkowatych. Eksploatacja, obróbka, rozprzestrzenienie*. Wrocław.
- Casini S. 1998. *Analisi delle figure di asce sulle stele della Valcamonica e Valtellina (stile III A)*. In J. Guilaine (ed.), *Actes du 2eme Colloque International sur la Statuaire Mégalithique*. Saint-

Pons-de-Thomieres du 10 au 14 septembre 1997 (= *Archéologie en Languedoc* 22). Albi, 273–284.

- Florek M. and Zakościelna A. 2003. Depozyt wiórów krzemiennych z Krowiej Góry koło Sandomierza (stan. 14, gm. Łonów, woj. świętokrzyskie). *Wiadomości Archeologiczne* 56, 51–60.
- Garba J. 1964. Wyniki prac ratowniczych 1962 r. w Strzyżowie, pow. Hrubieszów. *Sprawozdania Archeologiczne* 16, 56–58.
- Garba J. and Kutylowski A. 1970. Sépulture á inhumation Nr 3, 4, 5 Strzyżów 2A, distr. de Hrubieszów. *Inventaria Archaeologica* 25, 151–153.
- Kadrow S. and Zakościelna A. 2000. An Outline of the Evolution of Danubian Cultures in Małopolska and Western Ukraine. In A. Koško (ed.) *The Western Border Area of the Tripolye Culture* (= *Baltic-Pontic Studies* 9), Poznań, 187–255.
- Kruk J. and Milisauskas S. 1985. *Bronocice. Osiedle obronne kultury lubelsko-wołyńskiej (2800–2700 lat p.n.e.)*. Wrocław.
- Kulczycka-Leciejewiczowa A. 1979. Młodsze kultury kręgu naddunajskiego na ziemiach polskich. In W. Hensel and W. Wiślański T. (eds.) *Prahistoria ziem polskich II. Neolit*. Wrocław, 19–174.
- Matraszek B. and Zakościelna A. 2006. Groby kultury lubelsko-wołyńskiej ze stanowiska Złota „Grodzisko I–II”. *Wiadomości Archeologiczne* 69, in press.
- Migal W. 2003. Analiza technologiczna wiórów z Krowiej Góry k. Sandomierza. *Wiadomości Archeologiczne* 56, 60–62.
- Rauhut D. 1962. Settlements and Cemeteries at Złota District Sandomierz, Voivodship Kielce. *Archaeologia Polona* 4, 152–164.
- Schild R. 1971. Lokalizacja prehistorycznych punktów eksploatacji krzemienia czekoladowego na północno-wschodnim obrzeżu Gór Świętokrzyskich, *Folia Quaternaria* 39, 1–61.
- Schild R., Królik H. and Marczak M. 1985. *Kopalnia krzemienia czekoladowego w Tomaszowie*. Wrocław.
- Wilk S. 2004. Graves of the Lublin-Volhynien Culture at Site 2 in Książnice, District Busko Zdrój 2001/2002, 2003 Expoloration Seasons. *Sprawozdania Archeologiczne* 56, 229–266.
- Wilk S. 2006. Graves of the Lublin-Volhynien Culture at Site 2 in Książnice, District Busko Zdrój 2004 Expoloration Season. *Sprawozdania Archeologiczne* 58, 247–270.
- Zakościelna A. 1996. *Krzemieniarstwo kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej*. Lublin.
- Zakościelna A. and Garba J. 1995. Badania cmentarzysk kultury wołyńsko-lubelskiej ceramiki malowanej na Grzędzie Horodelskiej. In *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1994 roku*. Lublin, 3–7.
- Zakościelna A. and Prusicka-Kołcon E. 2006. Grób kultury lubelsko-wołyńskiej ze stanowiska 1 w Gozdowie, pow. Hrubieszów. *Archeologia Polski Środkowowschodniej* 8, in press.

Anna Zakościelna (Lublin)

INWENTARZ KRZEMIENNY GROBU NR 5 KULTURY LUBELSKO-WOŁYŃSKIEJ ZE STANOWISKA 2 W KSIĄŻNICACH, POW. BUSKO ZDRÓJ

W skład wyposażenia grobu nr 5, w którym pochowano mężczyznę w wieku *Senilis*, obok trzech naczyń i siekierki miedzianej, weszło dwanaście przedmiotów wykonanych z krzemienia (Wilk 2005). Są wśród nich dwa całe i dwa pokawałkowane wióry, jeden wióroodłupek i dziewięć narzędzi. Najbardziej okazałe narzędzie – wiórowiec obuboczny zbieżny – odkryty został na żebrach górnej części klatki piersiowej, pod lewym ramieniem. Pozostałe wyroby złożono w dwóch skupiskach: 4 leżały przy prawym talerzu miedzianym, kolejnych pięć znajdowało się ok. 10 cm na północny-zachód od poprzedniego skupiska (ryc. 1). Ponadto w wypełniku jamy grobowej natrafiono na 2 trapezy i fragment odłupka.

MORFOLOGICZNO-TYOLOGICZNA CHARAKTERYSTYKA INWENTARZA (por. tab. 1)

1. Wiór częściowo wzdłużnie korowy, nieznacznie podgięty w partii środkowej; piętka uformowana; wyraźny sęczek i łuski podsęczkowe; negatywy prawcowania; krz. czekoladowy (ryc. 3: 3).

2. Wiór negatywowy silnie podgięty w partii środkowej, piętka przygotowana „daszkowata”; sęczek rozlany; negatywy prawcowania; krzemień wołyński (ryc. 4: 1).

3. Dystalny fragment wióra częściowo jednostronnie korowego; wierzchołek utracony; krzemień czekoladowy (ryc. 3: 1).

4. Wiórowiec obuboczny zbieżny z retuszem rynienkowatym od 2/3 długości przechodzącym w nieregularny – łuskowaty stopniowy, a miejscami drobny przykrawędny; partia proksymalna ścieniona retuszem zwrotnym: na stronie negatywowej rynienkowatym, na stronie pozytywowej drobnym przykrawędnym, zapolerowana obustronnie; granie międzynegatywowe delikatnie zagładzone i wyświecone; piętka uformowana płaszczyznowa, pod krawędzią piętki „rozlany” sęczek i łuski; obydwie krawędzie delikatnie obustronnie wyświecone; wierzchołek nieznacznie utracony; krzemień wołyński (ryc. 2).

5. Wiór z półtyłcem podgięty w partii dystalnej; piętka uformowana, wyraźny sęczek i łuska; krzemień czekoladowy (ryc. 5: 2).

6. Drapacz na wiórze korowo-degrosisażowym silnie podgiętym w partii dystalnej; drapisko strome, wysokie, korowe; piętka dzika, wydatny sęczek i skaza przysęczkowa; negatywy prawcowania; retusz użytkowy jednej krawędzi na stronie pozytywowej; krzemień czekoladowy (ryc. 4: 2).

7. Drapacz skośnik na wiórowcu obubocznym, wykonany z masywnego wióra degrosisażowo-negatywowego; drapisko strome korygowane przykrawędnie; retusz krawędzi luskowy, stopniowy półstromy i stromy; partia proksymalna ścieniona na stronie spodniej, obustronnie silnie zaślizgana i zapolerowana do lekkiego połysku; piętka zatarta, negatywy prawcowania; krzemień czekoladowy (ryc. 5: 1).

8. Wiórowiec obuboczny zbieżny uformowany retuszem luskowym, stopniowym, korygowany przykrawędniem; zbieżny wierzchołek silnie ścieniony; piętka płaszczynowa przygotowana; sęczonek rozlany z łuską; negatywy prawcowania; zapewne skrócony masywny wiórowiec z krzemienia czekoladowego (ryc. 6: 1).

9. Drapacz wiórowy; drapisko zakolone, bardzo płaskie z prawej strony przechodzi w skośną krawędź retuszowaną stromo luskowo; lewa krawędź na całej długości retuszowana drobno przykrawędniem, nieregularnie; piętka przygotowana, wydatny sęczonek z łuską, negatywy prawcowania; krzemień czekoladowy (ryc. 3: 2).

10. Półtylczak trapezowato zdwojony; dłuższa krawędź w partiach stycznych do półtylców mikroretuszowana i skośnie obustronnie wyświecona; krzemień świeciechowski (ryc. 6: 2).

11. Wióroodłupek znoszący fragment pięciska; piętka przygotowana, wyraźny sęczonek i łuska; negatywy prawcowania; krzemień czekoladowy (ryc. 4: 4).

12. Obustronnie utracony wióroodłupek z korą w partii dystalnej, odbity ze styku odłupni i degrosisażowego boku rdzenia; krzemień czekoladowy (ryc. 4: 3).

13. Trapez niski z krzemienia czekoladowego, kąty nachylenia półtylców: lewy 40° , prawy 50° (ryc. 6: 3).

14. Trapez niski z krzemienia czekoladowego, kąty nachylenia półtylców: lewy 40° , prawy 50° (ryc. 6: 4).

15. Fragment odłupka z krzemienia czekoladowego (ryc. 6: 5).

SUROWCE

W analizowanym inwentarzu obecne są trzy gatunki krzemienia: czekoladowy (12 wyrobów), wołyński (2) i świeciechowski (1). Przeważający surowiec czekoladowy jest makroskopowo bardzo zróżnicowany. Występuje tu zarówno „czekolada” o barwie bardzo ciemnego brązu (ryc. 3: 2; 6: 1), nieco jaśniejsza z jasnoszarymi pionowymi pasmami, korą cienką (do 2 mm) i gładką z naciekami żelazistymi (ryc. 4: 2), jak również odmiana jasnoczekoladowa z koncentrycznymi pasmami barwy jasnoszarej i od jasno- do ciemnoczekoladowej (ryc. 4: 4; 5: 2), następnie jasnoczekoladowa z pasmowaną zawieszoną tej samej barwy i chropowatą korą grubości od 2 do 4 mm (ryc. 3: 1, 3; ryc. 4: 3) oraz jasnoszarobrzowa z nieco ciemniejszymi nieregularnymi pasmami rozlewającymi się w masie krzemionkowej (ryc. 5: 1). Zróżnicowanie surowca czekoladowego w tym inwentarzu mogłoby być dobrą okazją do podjęcia próby zlokalizowania wychoźni, które eksploatowała ludność KLW, gdyby nie to, że niezwykle trudne jest nawiązanie cech makroskopowych analizowanych

wyrobów do grup i odmian surowców czekoladowych opisanych przez Romualda Schilda (1971). Na złożach krzemieni czekoladowych nie odkryto dotąd miejsc eksploatacji, które można by łączyć z tą kulturą, choć wiemy, że eksploatowała je intensywnie pod koniec V, a zwłaszcza w pierwszej połowie IV tys. BC (Zakościelna 1996, 77–85). Istnieją pewne przesłanki, aby sądzić, że ludność KLW wydobywała krzemień w kopalni Tomaszów I, gdzie w zasypisku szybu nr 4 odkryto wielkie łódkowate obłupnie (Schild *et al.* 1985, 57–58; tabl. V–VI, VIII: 2), do których nawiązuje — łączony z tą kulturą — obłupień z Gródka 1C (Zakościelna 1996, tabl. VIII). Z takich rdzeni mogły być odbite niektóre egzemplarze z analizowanego tu inwentarza, jak np. wiór jednostronnie korowy (ryc. 2: 3), drapacz na wiórze korowodegrosisażowym (ryc. 4: 2) i wiór z półtylcem, wykonane z „czekolady” jasnobrązowej i z koncentrycznymi pasmami barwy jasnoszarej i od jasno- do ciemnoczekoladowej (ryc. 5: 2). Mają one dobre analogie wśród wiórów ze składu odkrytego w Krowiej Górze, których producentem była najprawdopodobniej ludność KLW (Florek, Zakościelna 2003).

Powyższy przykład nie wyczerpuje jednak różnorodności cech makroskopowych innych wyrobów z grobu nr 5 w Książnicach i tylko bezpośrednie porównanie do okazów z poszczególnych kopalń i wychodni może dać pozytywne rezultaty w kwestii identyfikacji złóż. Analiza taka koniecznie powinna być wykonana w opracowaniu wszystkich materiałów krzemienych z tego cmentarzyska.

TECHNIKA, TECHNOLOGIA, TYPOLOGIA

Wszystkie wióry i narzędzia wiórowe z analizowanego inwentarza pochodzą od jednopiętowych, makrolitycznych rdzeni wiórowych. Wczesną, wręcz inicjalną, fazę eksploatacji reprezentuje drapacz na wiórze korowodegrosisażowym (ryc. 4: 2). Jego odbicia nie poprzedziły zabiegów obróbki wstępnej, na co wskazuje również dzika pięćka. Może być wynikiem testowania wybranej konkcji na wielki rdzeń łódkowaty. Tego typu półsurowiec pochodzi od łódkowatych form obłupniowych z odłupniami na węższej ścianie konkcji analogicznych do wspomnianych okazów z Gródka, stan. 1C i szybu nr 4 w Tomaszowie I, czy do rdzenia ze Złotej (Zakościelna 1996, tabl. XL: 1). Z wczesną fazą rdzeniowania związany jest też wiórowiec obuboczny jednostronnie degrosisażowy, na którym wykonano drapacz skośnik (ryc. 5: 1). Natomiast wiór z wzdłużnie prawostronnie zachowaną korą (ryc. 3: 3), podobnie jak dystalny fragment wióra z korą lewostronnie zachowaną (ryc. 3: 1), pochodzą z poszerzenia odłupni na korowe boki. Pozostałe egzemplarze reprezentują zaawansowaną fazę eksploatacji wiórowej. Są całkowicie negatywowe, trójkątne, a częściej trapezowate w przekroju, z płaszczyznowymi, uformowanymi (3 egz.) lub przygotowanymi (3 egz.) piętkami i negatywami prawcowania.

Analiza partii proksymalnych i stylistyki wyrobów wskazuje na dwie techniki zastosowane do wykonania półsurowca wiórowego. Płaszczyznowe pięćki i wydadne sęczi, w połą-

czeniu ze znacznym podgięciem i dużą masą w partii wierzchołkowej, to efekty zastosowania techniki rogowego pośrednika do uzyskania wiórów z krzemienia czekoladowego (ryc. 3: 3; 4: 2; 5: 2). Wiór i wiórowiec z krzemienia wołyńskiego oddzielone zostały techniką naciśkową (daszkowate piętki, wydatne wargi, płaskie rozlane sęczki — ryc. 1; 4: 1), być może przy użyciu prostej maszyny zwiększającej nacisk (Migal 2003, 61), ze stożkowatych rdzeni z niemal dookólnymi odłupniami, takich jak z Łążka Zaklikowskiego, Przeorska i Staszowa (Zakościelna 1996, tabl. XXV, XXVI: 4; XXIX: 1), czy z wielu stanowisk eneolitycznych Wołynia (tamże, tabl. XLIII: 1, LI: 1, LIII).

Reprezentowane w inwentarzu formy narzędziowe w pełni wpisują się w typologię narzędzi K LW. Wiórowce pazurówate, drapacze wiórowcowe, wióry z półtylcami, półtylczaki trapezowato zdwojone, trapezy, to narzędzia powszechne we wszystkich skupiskach osadniczych tej kultury (Zakościelna 1996). Wiórowiec pazurówaty z krzemienia wołyńskiego uformowany jest typowym dla K LW retuszem ryńienkowatym, którego regularność stawia go w rzędzie najdoskonalej wykonanych wyrobów tego typu. Część wyłusek retuszu to w istocie mikrowiórki o długości do 16 i szerokości do 4–6 mm (ryc. 2). Zwraca uwagę retusz łuskowy stopniowy, stromy i półstromy, który zastosowano do wykonania krótkiego wiórowca pazurówatego (ryc. 6: 1) i drapacza skośnika (ryc. 5: 1), niezbyt często spotykany w inwentarzach K LW, typowy natomiast dla wyrobów K PL (Balcer 1975, ryc. 16: c, f; ryc. 17: a–b, e, g).

MIEJSCE DEPOZYTÓW KRZEMIENNYCH W GROBIE

Pozycja wyrobów krzemienistych przy zmarłym wskazuje, iż nie są one darami grobowymi ale zestawem przedmiotów osobistych, które nosił przy sobie. Na żebrach górnej części klatki piersiowej, pod lewym ramieniem, leżał wiórowiec pazurówaty, skierowany wierzchołkiem w dół — najokazalszy przedmiot w wyposażeniu. Oprawiony w organiczną rękociskę i umieszczony najprawdopodobniej w pochwie (na co wskazuje lekkie zagładzenie i delikatne wyblyszczanie grani międzynegatywowej, które mogło powstać od długotrwałego ocierania się o miękki materiał) zawieszony był na szyi. Znane są mi z autopsji dwa niepublikowane zespoły, w których wiórowce z krzemienia wołyńskiego odkryto w takiej samej pozycji przy szkieletach. W grobie nr 2/1987 na stan. 1C w Gródku, pow. Hrubieszów (badania ratownicze Jacka Buszewicza w 1987 r.), mężczyzna miał w identycznym położeniu dwa wiórowce pazurówate. Również w zniszczonym grobie nr 1 z Gozdowa, stan. 1, pow. Hrubieszów, wiórowiec obuboczny zbieżny znaleziono wśród kości klatki piersiowej (Zakościelna, Prusicka-Kołcon 2006). W tej samej pozycji przy zmarłym znajdował się sztylet miedziany w grobie nr 1 w Strzyżowie 26, niewątpliwy przedmiot prestiżu (Zakościelna, Gurba 1995, 5–6; Kadrow, Zakościelna 2000, ryc. 33). Wiórowce — sztylety z krzemienia wołyńskiego były również oznaką wysokiego statusu posiadaczy. Noszone na szyi miały zapewne za zadanie wyraźnie o tym informować. Taki sposób noszenia sztyletów metalo-

wych przedstawiony jest np. na stellach kamiennych z doliny Adygi w północnych Włoszech, datowanych na połowę III tys. BC (Casini 1998, ryc. 5).

Pozostałe wyroby krzemienne w grobie nr 5 znajdowały się w dwóch skupiskach. Cztery leżały za prawym talerzem miednicznym: wiór z krzemienia czekoladowego, na nim wiór z półtylcem z tego samego surowca i wiór z krzemienia wołyńskiego, obok — obustronnie złamane — wiórodłupek i wiór z krzemienia czekoladowego. Kolejnych 5 przedmiotów znajdowało się ok. 15 cm na północny-zachód od poprzedniego skupiska. Jeden obok drugiego leżały: drapacz na wiórze korowo-degrosisażowym z krzemienia czekoladowego, drapacz skośnik na wiórowcu obubocznym, wiórowiec obuboczny zbieżny, zdwojony półtylczak z krzemienia świeciechowskiego i wiórodłupek z krzemienia czekoladowego, a o kilka centymetrów dalej — drapacz z krzemienia czekoladowego (ryc. 1). Niewielka odległość dzieląca obydwa skupiska przedmiotów może być wynikiem procesów postdepozycyjnych, np. bioturbacji, a pierwotnie znajdowały się one w kieszeni lub raczej woreczku przytroczonym do pasa. W zbliżonej pozycji odkryto również dwa wióry retuszowane w grobie nr 4 w Książnicach (Wilk 2005, fig. 7; 28). Takie ułożenie zabytków ma dobre analogie w dwóch grobach męskich KLW. W Strzyżowie, pow. Hrubieszów, stan. 2A, w grobie nr 3 przy lewym talerzu miednicznym znajdowało się pięć wyrobów krzemienianych, a na nich sżytelet kościany (Gurba 1964, ryc. 2; Gurba, Kutylowski 1970, pl. 151). Identyczna jest sytuacja w grobie nr 101 ze Złotej, pow. Sandomierz, stan. „Grodzisko II”, w którym w tym samym miejscu odkryto siedem krzemieni i również sżytelet kościany. W grobie ze Złotej w woreczku z narzędziami krzemieniowymi mężczyzna miał również ochrę (a raczej może woreczek pomalowany był ochrą), która pozostawiła czerwony ślad odzwierciedlający kształt pojemnika (Rauhut 1962, ryc. 5; Kulczycka-Leciejewiczowa 1979, ryc. 81). Obydwie przywołane ilustracje nie oddają tej sytuacji: przy skupisku krzemieni za lewym biodrem zaznaczone są jedynie muszki ślimaka *Cerithium*, którymi obsypany był tułów zmarłego. Podłużny („gruszkowaty”) kształt woreczka zaznaczony jest kolorem czerwonym na oryginalnym planie grobu przechowywanym w Dziale Dokumentacji Naukowej Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (Matraszek, Zakościelna 2006).

Zestaw przedmiotów krzemienianych należący do mężczyzny z grobu nr 5 ocenić trzeba jako bardzo okazały. Wszystkie wyroby wiórowe mają makrolityczne wymiary, bez względu na surowiec z jakiego zostały wykonane. Prezentują zawansowaną technologię produkcji półsurowca wiórowego z zastosowaniem zróżnicowanych technik krzemieniarskich, w tym najprawdopodobniej prostej maszyny zwiększającej nacisk, za pomocą której wykonano wiór i wiórowiec z krzemienia wołyńskiego. Lokalizacja tego ostatniego przedmiotu, jednoznacznie wskazująca na jego funkcję sżyteletu, zapewne również „paradnego”, wraz z bogatym pozakrzemieniowym wyposażeniem mężczyzny (por. Wilk 2006), świadczy o jego wysokiej pozycji społecznej. Pozostałe wyroby krzemienne, noszone za życia w pojemniku przytroczonym do pasa, są podstawowym instrumentarium narzędziowym, którego liczebność — na tle innych grobów z tego cmentarzyska — również podkreśla pozycję zmarłego w grupie plemiennej, związaną zapewne z jego sędziwym wiekiem.

ZAKOŃCZENIE

Inwentarz grobu nr 5 jest częścią większego zbioru zabytków krzemiennych pochodzącego z cmentarzyska w Książnicach, a opublikowanego już w części przez S. Wilka (2004). Z sześciu odkrytych tu obiektów tylko grób nr 6 — kenotaf — nie zawierał wyrobów krzemiennych (Wilk 2006). Zmarli pochowani w pozostałych grobach mieli przy sobie od czterech (grób nr 3) do osiemnastu zabytków (grób nr 4), a łącznie groby dostarczyły 52 wyrobów (tab. 2). Surowcowo inwentarz zdominowany jest przez krzemień czekoladowy (88,46%), przy niewielkim — równym — udziale wołyńskiego i świeciechowskiego (po 5,77% — tab. 3). Taka struktura surowcowa odzwierciedla sytuację typową dla zachodniej strefy zaopatrzenia surowcowego KLW, z przewagą krzemienia czekoladowego, obecnością makrolitów z krzemienia wołyńskiego i niewielkim udziałem świeciechowskiego (Zakościelna 1996, 77–78). Przewaga surowca czekoladowego i brak jurajskiego, łączy stanowisko ze skupiskiem osadniczym na Wyżynie Sandomierskiej, a nie na Wyżynie Miechowskiej, gdzie sytuacja jest odwrotna (Zakościelna 1996, 23–24). Obecność wyrobów z krzemienia wołyńskiego jest wyrazem wewnątrz kulturowej cyrkulacji makrolitycznych wiórów na „sztylety” — przedmioty prestiżu — jakich nie można było produkować ze skał krzemionkowych dostępnych w zachodniej strefie surowcowej KLW (Zakościelna 1996, 77–78).

Specyfiką inwentarzy krzemiennych grobów z Książnic jest duży udział mikrolitów zarówno w formie typowych trapezów, jak i grocików typu Sośnia. Jest to najlicniejsza grupa typologiczna w tym zbiorze (tab. 3). Zupełnie wyjątkowy pod tym względem jest grób nr 4, w którym 12 trapezów i 4 grociki typu Sośnia odkryto za stopami mężczyzny w układzie łukowatym, sugerującym iż były elementami narzędzia składankowego (Wilk 2004, ryc. 7; 23). Grociki typu Sośnia wśród trapezów w tym grobie przekonywująco rozstrzygają kwestię genezy mikrolitycznego nurtu krzemieniarnstwa KLW. Dotychczas hipoteza wiążąca obecność mikrolitów w inwentarzach tej kultury i znajomość techniki *microburin* z kulturami paraneolitycznymi (Zakościelna 1996, 106–107) oparta była z jednej strony na braku analogii na stanowiskach mezolitycznych do tak niskich trapezów jakie występują w KLW, a z drugiej na materiałach z Bronocic (grocik trzoneczkowaty w grobie KLW i ceramika „grzebykowo-dolkowa” w obiektach osadowych KLW — Kruk, Milisauskas 1985, ryc. 13: 8; tabl. VI–VII) oraz Iżykowiec (obiekt osadowy KLW z domieszką ceramiki „grzebykowo-dolkowej” — Kruk, Milisauskas 1985, 65). Grób nr 4 z Książnic dostarczył w tej kwestii bardzo ważkiego dowodu. Książnice leżą na pograniczu Garbu Pińczowskiego i Niecki Nidziańskiej, gdzie na piaszczystych wydmach licznie występują stanowiska z ceramiką kultur paraneolitycznych (Kruk, Milisauskas 1985, 65), była to więc strefa bliskiego kontaktu.

PODZIĘKOWANIA

Serdecznie dziękuję Panu Stanisławowi Wilkowi za zaproszenie mnie do współpracy w czasie badań cmentarzyska w Książnicach.

